

determined by the theoretical and experimental study of the creative orientation formation (positive motivation) and the ways to intensify the creative activity taking into account personal qualities, creative abilities and peculiarities of the future specialist's professional activity.

Key words: creative activity, intellectual activity, professional orientation, creativity, creative potential, creative professional activity, self-realization.

Отримано: 03.10.2009

УДК 37.015.3

В.В. Лучанська

КРЕАТИВНІСТЬ В ОСОБИСТІСНОМУ САМОРОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Представлено емпіричне дослідження креативності як чинника особистісного саморозвитку молодших школярів в учбовій діяльності. Виявлено рівень показників креативності та мислення дітей, встановлено зв'язок між творчим мисленням і особистісним саморозвитком. Розкрито практичне значення результатів дослідження для створення психолого-дидактичної моделі розвитку креативності та розвивальної програми.

Ключові слова: креативність, показники креативності, показники мислення, особистісний саморозвиток.

Представлено эмпирическое исследование креативности как фактора личностного саморазвития младших школьников в учебной деятельности. Определен уровень показателей креативности и мышления детей, выявлено связь между творческим мышлением и личностным саморазвитием. Раскрыто практическое значение результатов исследования для создания психолого-дидактической модели развития креативности и развивающей программы.

Ключевые слова: креативность, показатели креативности, показатели мышления, личностное саморазвитие.

Сучасний стан проблеми творчості вказує на необхідність синтезу різноманітних поглядів на детермінацію їх творчого мислення не тільки теоретичними, а й емпіричними методами, де головним чинником креативності виступає особистісний саморозвиток [1, 2]. Для емпіричного дослідження особливостей розвитку креативності і особистісного саморозвитку молодших школярів були відібрані методики оцінки творчих характеристик і показників мислення, які можна використати для цього віку.

Основними завданнями констатуючого експерименту є:

- 1) вивчення внутрішніх психологічних закономірностей, які детермінують креативність молодших школярів;
- 2) розробка теоретичної моделі розвитку креативності; вивчення психологічних особливостей особистісного саморозвитку молодших школярів.

В експериментальному дослідженні брали участь учні 1-4-х класів спеціалізованих шкіл м. Києва з поглибленим вивченням іноземних мов. Загалом у дослідженні взяли участь 93 учні.

Експериментальне дослідження креативності проводилося в три етапи за допомогою наступних методів:

1. Спостереження (батьків, учителів, дослідника-психолога за учнями в навчальній діяльності, на уроках).
2. Тестування (Короткий Тест творчого мислення П. Торренс (КТТМ). Адаптація О.І. Щєбланової та І.С. Каверіної). Мета – визначення рівня розвитку креативності та індивідуальних творчих здібностей дітей.
3. Аналіз продуктів діяльності (аналіз продуктів учбової діяльності).

Застосування тестів, які діагностують рівень творчості, одна із найскладніших процедур, адже саме поняття творчості і його критеріїв досить невизначені. В експериментальних дослідженнях частіше використовується тест креативності, який заснований на дослідженнях Дж. Гілфорда і П. Торренса. Методика розкриває особливості розумових процесів: легкість, гнучкість, точність, оригінальність, а також уяву. Тест передбачає виконання завдань на завершення картинки.

Короткий тест творчого мислення Е. Торренса ми використовували для визначення рівня креативності дітей молодшого шкільного віку. Тест проводився у фронтальній формі (8-10 дітей), час виконання: 10 хвилин. Тест включає чотири показника: швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість.

Дж. Гілфорд визначає показник «Швидкість» як здатність особистості продукувати багато (різноманітних – показник «Гнучкість») осмислених ідей. Показник «Оригінальність» – це здатність давати незвичайні, унікальні відповіді, що передбачає наявність творчих здібностей у особистості. Згідно з Дж. Гілфордом, «Розробленість» є здатністю детально розробляти придумані ідеї.

Дослідження процесу саморозвитку проводиться індивідуально з кожним учнем із використанням наступних методик [3]:

1. Методика «Виявлення розвитку словесно-логічного мислення» (автор Е.Ф. Замбацявичене. Модифікація Л.І. Переслені та О.М. Мастюкової). Тест складається із чотирьох субтестів, кожен із яких направлений на виявлення різних аспектів словесно-логічного мислення дитини. 1 субтест – виявляє здатність аналізувати і усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення. 2 субтест – виявляє сформованість класифікаційних умінь, здатність до абстрагування. 3 субтест – виявляє рівень здатності мислити за ана-

- логією. 4 субтест – виявляє рівень розвитку здатності до узагальнення, формування понять.
2. Методика «Виділення суттєвих ознак поняття» [4] – застосовується для виявлення здатності дитини до виокремлення суттєвих ознак поняття.
 3. Методика «Четвертий зайвий. Визначення спільних рис». Вербальний тест [4], метою якої є визначення здатності до абстрагування, оперування вербальними поняттями.
 4. Методика «Речення» [5] застосовується для виявлення дивергентної продуктивності при операціях із символічним матеріалом.
 5. Методика «Класифікація» [5] застосовується для виявлення дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі.

В результаті обробки даних за допомогою програми Statistica 6.0 (рангові кореляції Спірмена) були отримані наступні результати (кореляції значимі на рівні $p < ,05000$:

1. Зв'язок між показником «Оригінальність» і дивергентна продуктивність при операціях із символічним матеріалом ($r_s = 0,812520$). Оригінальність характеризує здатність висувати ідеї, що відрізняються від очевидних, загальновідомих, загальноприйнятих, банальних або чітко встановлених. Тим, у яких цей показник великий, зазвичай притаманна висока інтелектуальна активність і неконформність. Оригінальність рішень передбачає здатність уникати легких, очевидних і нецікавих відповідей. Показник оригінальності також визначає рівень дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі. Оригінальність залежить від розмаїття ідей і стратегій, здатність переходити від одного аспекту задачі до іншого. У дітей, які малювали більш оригінальні малюнки при виконанні завдання на визначення креативності, склали більше осмислених речень із трьох слів, які починаються на певні букви. Учні з менш оригінальними малюнками за Торенсом, отримали нижчі результати за методикою «Речення». Отже, чим вище показник креативності «оригінальність», тим більше розвинена здатність дитини до дивергентної продуктивності при операціях із символічним матеріалом.

2. Показник «Оригінальність» і дивергентна продуктивність на семантичному матеріалі ($r_s = 0,796814$). Діти, які швидко і з легкістю об'єднують запропоновані слова в різні групи за якоюсь ознакою, виявляють оригінальність у малюнках (незакінчених фігурах). Здатність продукувати оригінальні ідеї, малюнки веде за собою вміння формувати нові цікаві групи, в які об'єднуються слова за певною ознакою. Чим вище дивергентна продуктивність на семантичному матеріалі, тим оригінальніше дитина виконала завдання на визначення креативності.

3. Показник «Оригінальність» і здатність до абстрагування, оперування вербальними поняттями ($r_s = 0,763816$). Оригінальність пов'язана зі здатністю до абстрагування, оперування вербальними поняттями. Респонденти, які аналізують чотири слова і вірно обирають одне зайве, виявляють оригінальні від-

повіді при оцінці рівня креативності. Низький рівень показника «Оригінальність» говорить про невелику здатність до визначення спільних рис понять.

4. Показник «Оригінальність» і здатність мислити за аналогією ($r_s = 0,737087$). Більш оригінальні учні вірно обирають одне із п'яти слів, яке підходило б до запропонованого слова так, як у зразку. У дітей, у яких виявлена висока здатність мислити за аналогією, визначений високий рівень оригінальності. Визначений зв'язок між показником оригінальності і здатністю мислити за аналогією.

5. «Оригінальність» і здатність аналізувати і усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення ($r_s = 0,714161$). Учні, які успішно впоралися з першим субтестом на визначення рівня розвитку словесно-логічного мислення, виявилися більш оригінальними. Вміння вірно закінчити речення, підібравши відповідне слово, впливає на результат за показником оригінальність. Тобто, чим вище здатність до аналізування, тим вищий показник оригінальності. Оригінальність пов'язана зі здатністю аналізувати і усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення.

6. «Оригінальність» і здатність до узагальнення, формування понять ($r_s = 0,671866$). Здатність до узагальнення і формування понять тісно пов'язана з оригінальністю. Більш оригінальні діти вірно визначають слово-поняття, яким можна назвати два запропоновані слова разом. Учні з високою здатністю до узагальнення і формування понять розробили більш оригінальні малюнки.

7. «Оригінальність» і здатність до виокремлення суттєвих ознак поняття ($r_s = 0,665077$). Чим оригінальніша дитина у виконанні завдання, тим вища її здатність до виокремлення суттєвих ознак поняття. Ті діти, як вірно підбирали два слова (із п'яти слів у дужках), що позначають суттєві ознаки виділеного поняття (перше слово), отримали високий результат за показником оригінальності. Але зустрічалися нестандартні рішення завдання, які враховувалися і оцінювалися як вірні відповіді. Це можна пояснити тим, що оригінальні діти виявляють особливості в сприйманні світу. Отже, вищий рівень оригінальності відповідає високій здатності до виокремлення суттєвих ознак поняття.

8. «Оригінальність» і сформованість класифікаційних умінь, здатність до абстрагування ($r_s = 0,606990$). Оригінальні відповіді притаманні дітям із сформованими класифікаційними вміннями та здатністю до абстрагування. Оригінальні діти успішно виконують завдання 2-го субтесту з виявлення розвитку словесно-логічного мислення. Діти з високим рівнем оригінальності вірно визначають одне зайве слово із п'яти. Отже, чим більша сформованість класифікаційних умінь та здатність до абстрагування, тим вищий показник оригінальності особистості.

9. «Швидкість» і дивергентна продуктивність при операціях із символічним матеріалом ($r_s = 0,403285$). Показник «Швидкість» не є специфічним для творчого мислення і необхідний насамперед тому, що завдяки йому стає можливим краще зрозуміти інші по-

казники тесту. Чим швидше працювала дитина над завданням з виявлення рівня креативності (закінчення фігури, малюнку), чим більше продукувала ідей, малюнків, тим більше складала речення, які починаються з трьох запропонованих літер. Чим вищий рівень дивергентної продуктивності при операції із символічним матеріалом, тим більший показник креативності «Оригінальність».

10. «Гнучкість» і дивергентна продуктивність при операціях із символічним матеріалом ($r_s = 0,393769$). Гнучкість свідчить про розмаїття ідей і стратегій, здатність переходити від одного аспекту до іншого. Гнучкість визначається кількістю різних категорій відповідей. Діти виявляють високу гнучкість у відповідях (закінчених малюнках) за методикою з виявлення креативності, тому і складають більше речень, ніж учні з низьким рівнем показника гнучкості. Діти з високим рівнем дивергентної продуктивності розробили більше категорій малюнків, виявивши більшу гнучкість у відповідях у методиці з креативності.

11. «Розробленість» і здатність мислити за аналогією ($r_s = 0,388062$). Під час оцінки старанності розробки відповідей бали нараховуються за кожну значущу деталь (ідею), яка доповнює вихідну стимульну фігуру як у межах її контуру, так і поза її межами. При цьому, однак, основна первинна відповідь повинна бути значущою, інакше її розробленість не оцінюється. Високі значення цього показника характерні для учнів з високою успішністю, здатних до винахідницької та конструктивної діяльності. Низькі показники мають учні з низьким рівнем знань, недисципліновані. Досконалість відповідей свідчить про інший тип продуктивності творчого мислення. Різниця між двома аспектами творчості свідчить про творчість у генеруванні нових ідей і творчість під час їхньої розробки. Респонденти з високою здатністю мислити за аналогією, більш приділяли увагу деталям малюнків, тому отримали вищі результати за показником розробленості. Чим більше діти розробляли малюнки, тим більше вірних відповідей давали у 3-му субтесті. Учні, які мали високий рівень розробленості з тесту, вірно підбирали одне слово із п'яти, яке б так підходило до слова, як у зразку, ніж їх однолітки з низьким показником розробленості.

12. «Гнучкість» і дивергентна продуктивність на семантичному матеріалі ($r_s = 0,371470$). Діти, які виявили високу гнучкість у завданні з креативності, отримали високий результат за згрупування слів у різні групи за якоюсь ознакою, що може їх об'єднувати. Учні зі здатністю до дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі продукували різніманітні ідеї і стратегії, бачили різне в подібному. Ригідність мислення, низький рівень інформованості, обмеженості інтелектуального потенціалу відповідають низькій дивергентній продуктивності на семантичному матеріалі.

13. «Гнучкість» і здатність до абстрагування, оперування вербальними поняттями ($r_s = 0,356515$). Із запропонованих чотирьох слів, три з яких об'єднані смисловим зв'язком, діти з високою гнучкістю вірно обирають одне зайве слово. Виявлена

залежність між показником гнучкості і здатністю до абстрагування, оперуванням вербальними поняттями.

14. «Швидкість» і дивергентна продуктивність на семантичному матеріалі ($r_s = 0,351279$). Швидкість продукування нових ідей (закінчення малюнків) визначає рівень дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі. Чим більше діти створили груп із запропонованими словами за якоюсь ознакою, що їх об'єднує, тим вищий показник швидкості вони отримали.

15. «Розробленість» і дивергентна продуктивність на семантичному матеріалі ($r_s = 0,339139$). Діти з високим рівнем дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі характеризуються високою успішністю, здатні до винахідництва і конструктивної діяльності. Високий показник розробленості пов'язаний з тим, наскільки діти успішно справилися з завданням – згрупувати слова в групи за будь-якою ознакою, що їх об'єднує. Отже, виявлений тісний зв'язок між показником креативності розробленістю і дивергентною продуктивністю на семантичному матеріалі.

16. «Розробленість» і здатність до абстрагування, оперування вербальними поняттями ($r_s = 0,334471$). Більш успішні і здатні до винахідництва й конструктивної діяльності учні отримали високі результати за завдання, де необхідно було серед чотирьох слів, три з яких об'єднані смисловим зв'язком, знайти одне зайве слово. Здатність до абстрагування, оперування вербальними поняттями визначає рівень показника розробленості творчого завдання.

17. «Розробленість» і дивергентна продуктивність при операціях із символічним матеріалом ($r_s = 0,317481$). Чим більше діти приділяють увагу розробленості своєї творчості, тим вище рівень дивергентної продуктивності при операціях із символічним матеріалом. Учні, які детально розробляли свої малюнки, склали більше речень із трьох слів, що починаються запропонованими літерами. Отже, дивергентна продуктивність пов'язана з показником розробленості.

18. «Швидкість» і здатність до абстрагування, оперування вербальними поняттями ($r_s = 0,307334$). Висока працездатність, швидкість виконання творчого завдання визначає, наскільки успішно діти із запропонованих чотирьох слів, три з яких об'єднані смисловим зв'язком, знаходять одне зайве. Від здатності до абстрагування, оперування поняттями залежить рівень показника швидкості.

19. «Гнучкість» і здатність до виокремлення суттєвих ознак поняття ($r_s = 0,301447$). Діти з високою гнучкістю творчого мислення вірно підбирають два слова (із п'яти слів), що позначають суттєві ознаки поняття (першого слова). Здатність дитини до виокремлення суттєвих ознак показує вміння переходити від однієї ідеї чи стратегії до іншої, бачити різне в подібному. Виявлений зв'язок між показником гнучкості і здатності до виокремлення суттєвих ознак.

20. «Гнучкість» і здатність до узагальнення, формування понять ($r_s = 0,293432$). Діти, які генерують різноманітні ідеї і стратегії в творчому завданні, здатні переходити від одного

аспекту проблеми до іншого, бачити різне в подібному, вірно називають поняття, яким можна позначити два написані слова разом. Рівень здатності до узагальнення, формування понять відповідає рівню показника гнучкості. Низький показник гнучкості може свідчити про певну ригідність мислення, низький рівень інформованості і тим самим низький рівень узагальнення.

21. «Гнучкість» і здатність мислити за аналогією ($r_s = 0,292560$). Учні, які вірно підбирали із п'яти слів одне, яке так підходило б до слова, як у зразку, проявили високу гнучкість у творчому завданні. Здатність мислити за аналогією передбачає вміння легко переходити від однієї ідеї, стратегії до іншої. Показник гнучкості пов'язаний зі здатністю мислити за аналогією.

22. «Розробленість» і здатність до виокремлення суттєвих ознак поняття ($r_s = 0,269437$). Учні, які отримали високі результати за показником розробленості, успішно підбирали два слова (із п'яти слів), що позначають суттєві ознаки заданого поняття. Діти з високою успішністю, які здатні до винахідництва і конструктивної діяльності, виявили високий рівень здатності до виокремлення суттєвих ознак поняття. Підтверджено зв'язок між здатністю до виокремлення суттєвих ознак поняття і показником розробленості.

23. «Швидкість» і здатність мислити за аналогією ($r_s = 0,264853$). Кількість виконаних малюнків (закінчених фігур), швидкість виконання творчого завдання визначає вміння правильно вибрати із п'яти заданих слів одне слово, яке підходить до певного слова, як у зразку. Здатність мислити за аналогією пов'язана із показником швидкості.

24. «Гнучкість» і здатність аналізувати й усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення ($r_s = 0,244340$). Вміння підбирати відповідне слово до речення характерне для дітей з високою гнучкістю творчого мислення. Здатність генерувати різноманітні ідеї, стратегії говорить про високий рівень аналізування. Це пояснює зв'язок між показником гнучкості і здатністю аналізувати й усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення.

25. «Гнучкість» і сформованість класифікаційних умінь, здатність до абстрагування ($r_s = 0,243592$). Учні з високою гнучкістю вірно виключають одне зайве слово з п'яти. Здатність до абстрагування визначає, наскільки дитина вміє переходити від однієї ідеї (стратегії) до іншої. Показник гнучкості пов'язаний із ступенем сформованості класифікаційних умінь, здатності до абстрагування.

26. «Швидкість» і здатність аналізувати і усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення ($r_s = 0,225203$). Від здатності аналізувати і усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення залежить ступінь працездатності, швидкість виконання творчого завдання. Кількість виконаних малюнків (закінчених фігур) визначає рівень аналізування.

27. «Розробленість» і здатність до узагальнення, формування понять ($r_s = 0,218189$). Учні, які отримали високі результати

за показником розробленості, вірно називали поняття, якими можна позначити два написані слова разом. Високий рівень здатності до узагальнення, формування понять притаманний дітям з високою успішністю учбової діяльності, які здатні до винахідництва і конструктивної діяльності.

28. «Розробленість» і здатність аналізувати й усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення ($r_s = 0,212815$). Діти з високою здатністю аналізувати і усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення, детально розробляли свої малюнки, приділяли увагу розробленості своєї творчості. Вміння підібрати відповідне слово до речення характерне для дітей з високим показником розробленості.

29. «Швидкість» і здатність до виокремлення суттєвих ознак поняття ($r_s = 0,203677$). Між показниками не значимий рівень, не підтверджено зв'язок. Висока працездатність, швидкість виконання творчого завдання не визначає, наскільки успішно діти підбирали два слова (із п'яти слів), що позначають суттєві ознаки. Здатність до виокремлення суттєвих ознак поняття не пов'язана із показником швидкості.

30. «Швидкість» і здатність до узагальнення, формування понять ($r_s = 0,195151$). Здатність до узагальнення і формування понять не впливає на показник швидкості. Діти, які вірно називають слово-поняття, яким можна назвати два запропоновані слова разом, не проявили високу швидкість в творчому завданні. Не значимий зв'язок між показником швидкості і здатністю до узагальнення, формування понять.

31. «Швидкість» і сформованість класифікаційних умінь, здатність до абстрагування ($r_s = 0,144522$). Не підтверджено зв'язок між показником швидкості і здатністю до абстрагування. Вміння вірно виключати одне зайве слово з п'яти не впливає на швидкість виконання творчого завдання. Швидкість не визначає рівень сформованості класифікаційних умінь, здатність до абстрагування.

32. «Розробленість» і сформованість класифікаційних умінь, здатність до абстрагування ($r_s = 0,133167$). Здатність до винахідництва і конструктивної діяльності не характеризує абстрагування. Здатність до абстрагування, оперування вербальними поняттями не сприяє високому рівню показника розробленості. Між розробленістю і здатністю до абстрагування, оперування вербальними поняттями не існує значимого зв'язку.

В констатуючому експериментальному дослідженні емпіричного виявлено зв'язок між показниками креативності і особистісного саморозвитку молодших школярів. Результати дослідження можуть бути корисними для:

- виявлення особливостей і тенденцій організації навчального процесу та на основі цього створення психологічної моделі розвитку креативності молодших школярів в учбовій діяльності;

- формування основних принципів створення психолого-дидактичних засад розвитку креативності як чинника особистісного саморозвитку дітей молодшого шкільного віку, які характеризуються віковими особливостями і специфікою творчого процесу учнів (етапність розвитку креативності);
- розробка розвивальної програми, метою якої є формування і розвиток творчого потенціалу дітей.

Список використаних джерел

1. Лучанська В.В. Творча реалізація як ознака саморозвитку особистості / В.В. Лучанська // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри. Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції 26-27 березня 2009 р. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – С. 318-320.
2. Лучанська В.В. Креативність у системі властивостей особистості: сучасні дослідження / В.В. Лучанська // Креативність і творчість: Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – Тематичний випуск № 1/ Відп. ред.: І.П. Мацоха – К.: Гнозис, 2009. – С.5-9.
3. Психологічна діагностика інтелекту, мислення, креативності дитини / Упоряд.: С. Максименко, Л. Кондратенко, О.Главник – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.
4. Марцинковская Т.Д. Диагностика психического развития детей / Т.Д. Марцинковская – М.: Linka-Press, 1997.
5. Головей Л.А., Рыбалко Е.Ф. Практикум по возрастной психологии. / Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко – СПб.: Речь, 2001. – 688 с.

There is the empiric research of creativity as a factor of personality self-development of junior students in educational activity. Levels of creativity and thinking of children are determined. Connection between creativity and personality self-development of children is investigated. Practical value of research results for creation of psychological and didactic creative-development-model and development program is exposed.

Key words: creativity, factors of creativity, factors of thinking, personalityself-thinking.

Отримано: 15.09.2009